

Fragen

*

פראגן

*

Vragen

‘Bobie, ben ik honderd procent Joods?’

Op mijn achtste durf ik voor het eerst de vraag te formuleren die al zo lang door mijn hoofd speelt. Ik maak me zorgen dat er misschien een duistere reden is voor het feit dat mijn gedachten neigen naar twijfel in plaats van geloof. Ik heb moeite met onze manier van leven, al weet ik dat dat niet hoort. Aangezien niemand anders hier last van heeft, vraag ik me af of een onzuiverheid in mijn stamboom deze afwijking kan verklaren. Ik vermoed dat er door toedoen van mijn moeder een smet op mij ligt, wat zou kunnen betekenen dat zij op haar beurt door iemand is bezoedeld, door een of andere mysterieuze, vergeten voorouder van haar. Dat zou verklaren waarom ik ben zoals ik ben en niet op de anderen lijk.

‘Bobie, ben ik honderd procent Joods?’ vraag ik, omdat ik denk dat het antwoord op die vraag mijn lot zal bepalen. Omdat ik moet weten of er een kans is dat ik er ooit bij zal horen.

‘Wat een malle vraag!’ roept ze uit. ‘Natuurlijk ben je Joods,’ verzekert ze me. ‘Iedereen in onze gemeenschap is Joods.’ Lachend wuift ze mijn oprechte bezorgdheid weg. Maar hoe kan ze dat zo zeker weten?

‘Kijk naar onze wereld,’ zegt ze. ‘Kijk hoe afgezonderd wij leven. Hoe we altijd hebben geleefd. Joden vermengen zich niet met de anderen, en de anderen vermengen zich niet met ons, dus hoe zou jij minder dan honderd procent Joods kunnen zijn?’

Ik dacht er op dat moment niet aan te vragen hoe het kwam dat er in onze gemeenschap zoveel mensen waren met lichte ogen, een lichte huidskleur en blond haar. Mijn oma zelf sprak altijd vol trots over haar blonde kinderen. Lichte, niet-typisch Joodse kenmerken werden onder ons als zeer waardevol beschouwd. Daarmee kon je doorgaan voor niet-Joods. Dit was de vermommingsgave die God ogenschijnlijk lukraak uitdeelde, al werd ons wijsgemaakt dat Hij juist een nauwkeurig systeem hanteerde bij het toekennen van privileges, dus misschien was een minder blond uiterlijk wel een teken van spirituele minderwaardigheid, of andersom, afhankelijk van je zienswijze. Toen ik op mijn zeventiende voor het eerst mijn man ontmoette, lette ik vooral op zijn gouden lokken en wat die zouden betekenen voor mijn nageslacht. Ik vroeg me af of het gen sterk genoeg was om mij goudharige kinderen te garanderen, kinderen die veilig zouden zijn als de wereld, die gedoemd was een vast patroon te volgen, zich tegen hen keerde.

Nu begrijp ik dat die Oost-Europese trekken en lichte kleuren perfect aansluiten bij het genetisch onderzoek dat lang geleden al heeft aangetoond dat niemand van ons honderd procent wat dan ook is. Maar die resultaten zijn nooit tot onze kringen doorgedrongen, en zelfs als dat wel was gebeurd, had het waarschijnlijk niets uitgemaakt. Wij geloofden dat we, mits we ons afzonderden, vanzelf zuiver waren.

Maar dat woord, 'zuiver', komt niet uit onze taal, het behoort niet tot onze woordenschat. Ons woord voor 'zuiver' is *tuhor* en slaat oorspronkelijk alleen op zuiverheid van geest. Het betekent 'met zuivere bedoelingen', 'vrij van zonde'. In de chassidische traditie woog dit soort zuiverheid ogenschijnlijk zwaarder dan een sterke stamboom. De obsessie met een zuivere afkomst zou later ontstaan, misschien als een bijverschijnsel van de ideologie en de wetten die ons definieerden door middel van uitsluiting. Eén druppel Joods bloed was genoeg – al vóór Hitlers Duitsland –, dus probeerden degenen

die dat konden, vanuit een instinctieve neiging tot zelfbescherming, uit alle macht die druppel te verbergen en het bestaan ervan te ontkennen, en namen degenen die dat niet konden bij wijze van troost hun toevlucht tot een pervers soort trots. Ze bedachten voor zichzelf ook een soort zuiverheid. Om hun smetteloze afkomst te bewijzen stelden ze familiestambomen op die wel duizend jaar teruggingen. Ze discrimineerden Joden die hun onberispelijke komaf niet konden aantonen. Net als de nazi's trokken ze zich terug in de valse, verraderlijke cocoon van een op bloedverwantschap gebaseerde identiteit. Nu ze geen deel mochten uitmaken van die andere wereld was de op een na beste optie een speciale club op te richten om zelf lid van te zijn. Wij zijn tuhor, zeiden ze, waarmee ze natuurlijk doelden op onze ziel, maar deze keer ook op ons bloed.

Als mijn bloed Joods is, is mijn ziel dat ook. Daarom wil ik het weten. Ik wil begrijpen waar mijn Joodsheid op neerkomt. Wat heb ik precies geërfd? Hoe smeed ik het concept Joods-zijn tot iets wat ik kan begrijpen? Maar eigenlijk is de ultieme, onderliggende vraag: hoe maak ik mijn Joodsheid draaglijk?

Terwijl ze aan tafel een voor een koolbladeren onder een fluorescerend peertje houdt om te zien of er wormen in zitten, waardoor ze niet-koosjer zouden zijn, vertelt Bobie me enigszins afwezig dat God de andere volkeren alleen op aarde heeft gezet om het Joodse volk te haten en te vervolgen. Het is uiteindelijk die tegenkracht die ons definieert, zoals God ook dag en nacht, licht en duisternis heeft geschapen. Het ene moet er zijn om het andere te definiëren. Onze Joodsheid bestaat alleen bij de gratie van andermans pogingen die uit te roeien.

Deze bewering, die mij zou moeten leren hoe de wereld in elkaar zit, die erop neerkomt dat alles daarbuiten angstaanjagend is en dat ook altijd zal zijn, omdat alleen die orde der dingen ons bestaan rechtvaardigt – die bewering is zo extreem dat ik het gevoel heb dat ze dit niet kan menen; ze praat gewoon de rabbi na, ze herhaalt wat iedereen in de gemeenschap altijd

zegt. Want is het geen grove zelfoverschatting om te veronderstellen dat al het kwaad op de wereld geschapen is voor ons lijden? Is een dergelijke arrogantie geen zonde op zich? Om je eigen lijden te beschouwen als het heiligste der heiligen, je eraan te onderwerpen zoals een orkest aan zijn dirigent, de individuele wil op te offeren in het belang van een of andere ultieme visie van boven?

Hoewel we in onze gemeenschap niet omgaan met niet-Joden tenzij er sprake is van uitzonderlijke omstandigheden, waarbij strikte voorwaarden gelden, weet ik dat Bobie voordat ze zich bij de Satmar-sekte aansloot betekenisvolle relaties onderhield met niet-Joden. Ze heeft me verteld over haar buren in het kleine dorpje waar haar ouders een winkel hadden, dat ze bij hen langskwamen om in ruil voor kleine cadeautjes hun water om te toveren tot mineraalwater met behulp van de pomp in de voortuin; dat ze eieren, melk en vlees ruilden voor de waren die Bobies ouders verkochten. Ze herinnert zich dat ze naar haar rijke oma in de stad werd gestuurd toen ze te oud werd om met haar tien broertjes en zusjes in één kamer te slapen, ze herinnert zich de elegante dames met hun Franse hoeden en bontstola's die haar oma uitnodigde voor thee, taartjes en een spelletje kaart. Ze reisde met haar oma naar kuuroorden in Europa, waar ze in hotels verbleven en omgingen met mensen uit alle hoeken van het continent. Maar dat was allemaal vóór de oorlog, en nadat ze met mijn opa was getrouwd en zich samen met hem had aangesloten bij de nieuwe gemeenschap van rabbi Joel Teitelbaum, waren de enige mensen met wie ze contact behoorde te hebben mensen die precies zo waren als wij.

Maar dan moet ik denken aan die keer dat ze een schoonmaakster oppikte, toen we na het boodschappen doen stuitten op een ritueel waaraan de meeste huisvrouwen in Williamsburg meedoen. Iedere ochtend, op de hoek van Marcy en Divi-

sion Avenue, bij het viaduct over de snelweg, staan op een rijtje illegale vrouwen uit Polen, Litouwen, Slowakije of Oekraïne te wachten op een zwart schoonmaakbaantje. Terwijl het verkeer toeterend en met dreunende banden over het belabberde wegdek raast, worden er vernederende onderhandelingen gevoerd. Er komt een chassidische huisvrouw dichterbij, ze bekijkt elke vrouw zorgvuldig alsof ze haar lichamelijke conditie inschat en wenkt met gekromde vinger de vrouw van haar keuze – het teken dat ze naar voren moet stappen. Er wordt een bod gedaan, meestal laag: vijf dollar per uur. Als de vrouw in kwestie zich die dag dapper voelt, als het groepje concurrenten klein is en het nog vroeg is en ze denkt dat ze er goed voor staat, zal ze een tegenbod doen van acht dollar maar waarschijnlijk genoeg nemen met zes. En daar gaan ze dan, met z'n tweeën, de schoonmaakster onderdanig áchter de huisvrouw, op weg naar het adres waar ze de nederigste klusjes op zich zal nemen, zodat de vrouw des huizes zich daar niet toe hoeft te verlagen.

Het valt me op dat deze selectievertoning een bizarre spiegeling is van een collectieve herinnering. Ik zie dit als een onbewust geërfde vete, die in het klein wordt uitgevochten tegen de achtergrond van een hek met prikkeldraad langs de snelweg. Het verhaal van de stichters van onze gemeenschap, die ooit door de niet-Joden waren 'geselecteerd' voor een toekomst onder de levenden, wordt iedere keer dat een niet-Joodse schoonmaakster naar voren wordt gehaald op perverse wijze omgedraaid. Een kleine maar tastbare genoegdoening. En toch had mijn oma tot die dag nog nooit aan dit theater meegedaan.

We kwamen onderweg naar huis met onze boodschappen toevallig langs die straathoek, toen mijn oma ineens bleef staan en strak in de richting staarde van een vrouw die achter het kluitje dringende, luid roepende schoonmaaksters stond. Ze had flets, bruin haar met hier en daar wat grijs en leunde tegen het hek met haar handen ineengeslagen voor zich en haar ogen op de grond gericht, terwijl ze wachtte tot ze zou wor-

den gekozen, misschien te trots om er haar best voor te doen. Mijn oma leek even verzonken in gemijmer. Ik zette mijn tassen neer en sloeg het tafereel nieuwsgierig gade. Bobie wees op de vrouw.

‘Jij,’ zei ze.

De vrouw keek op.

‘*Magyar vagy,*’ zei Bobie, meer bevestigend dan vragend.

De vrouw leek verrast, ze knikte en stapte naar voren. Toen kwam er een waterval van Hongaarse woorden, alsof ze die urenlang had binnengehouden en nu toestemming had gekregen om ze er eindelijk uit te gooien. Ze greep Bobies mouw, draaide zich van de anderen af en boog voor mijn oma, een soort onderdanige reverence, alsof ze ons smeekte haar te verlossen van de gruwel van het wachten, de schaamte om als laatste over te blijven, de angst om naar huis terug te moeten zonder het vooruitzicht die dag iets te kunnen verdienen.

Ik weet niet hoe mijn oma wist dat de vrouw Hongaars was. Er stonden bijna nooit Hongaarse vrouwen op die straathoek, wat volgens mijn oma ook de reden was dat zij nooit een schoonmaakster in dienst nam. Ze vond het vervelend dat ze met de Poolse vrouwen niet kon communiceren; ze vertrouwde ze niet in haar huis. Dus deed ze het zware werk zelf, op haar knieën met een dweil, een borstel en een emmer. Maar nu was er een Hongaarse, zelfs iemand uit dezelfde streek als zij en maar een tikkeltje jonger. Kende ze deze vrouw van vroeger? Of symboliseerde ze voor mijn oma al die burens uit haar jeugd, mensen die voor vrienden waren doorgedaan, maar die toen het politieke klimaat omsloeg alle loyaliteit overboord gooiden en zich vrolijk andermans huizen en levens toe-eigenden? Zo waren ze allemaal, die gojim, had ze gezegd. Ze wachtten het moment af om te profiteren van jouw ondergang. Zo had God ze gemaakt. Ze konden gewoonweg niet tegen hun natuur ingaan.

Toch kon ik niet uitmaken of Bobie die schoonmaakster nou had meegenomen uit medelijden of uit een behoefte aan

wraak. Er leek een persoonlijke verbintenis te bestaan tussen haar en de vrouw, die in de geheime taal die ik alleen mijn grootouders had horen spreken naast Bobie liep te babbelen, verrukt dat ze was uitgekozen door iemand die haar kon verstaan. Voelde Bobie daadwerkelijk loyaliteit jegens iemand met dezelfde afkomst als zij, ook al was diegene niet Joods? Of voelde ze de behoefte om haar te laten zien dat de rollen uit het verleden waren omgedraaid, wilde ze pronken met wat ze hier in Amerika allemaal voor elkaar had gekregen, haar voornaam huis met drie verdiepingen, haar kroonluchters, tapijten en kanten vitrage tot op de grond? Wilde ze haar inwrijven aan welke kant van de geschiedenis de ultieme overwinning lag?

Ik keek toe terwijl ze met de vrouw naar de keuken liep, haar verschillende schoonmaakspullen gaf en haar de taken opdroeg die ze normaal gesproken zelf deed of aan mij overliet, de dagelijkse routine van strijken, afstoffen en poetsen. Ik vond het verwarrend dat ze de vrouw niet vroeg om de vloer te dweilen. Dat zou voor de hand hebben gelegen, dacht ik: mijn oma die toekijkt hoe een niet-Joodse vrouw uit haar geboortestreek op de knieën moest in dit grote, comfortabele huis dat nu van haar was. Ik wilde deze willekeurige vrouw niet perse vernederd zien worden, maar ik geloofde wel dat de ervaring mijn oma's verwerkingsproces ten goede zou komen. Ik dacht dat het iets zou wegnemen van haar verbittering over het verraad van vroeger, waarover ze in mijn bijzijn zelden sprak, maar dat, zoals ik wist, diep weggestopt in haar herinnering nog smeulde.

Na enkele uren licht huishoudelijk werk werd de vrouw door mijn oma naar de keuken geroepen voor een lunchpauze. Tot mijn verbazing nodigde ze haar uit aan tafel en ging tegenover haar zitten alsof ze gelijken waren. Ze serveerde het eten zelfs op borden van echt porselein. Ik vroeg me verbijsterd af of dit soms deel uitmaakte van een sluw, zorgvuldig uitgewerkt plan of juist een teken was van mijn oma's edelmoedigheid. Bobie

had wat gevulde koolbladeren ontdooid, een traditioneel gerecht van thuis dat in onze gemeenschap een van de populairste schotels was geworden, en ik keek hoe de vrouw gretig ging zitten eten, terwijl ze de hele tijd opgewonden in het Hongaars kletste. Ik begreep hier en daar wat woorden, ze bespraken verschillende versies van het recept, de manier waarop haar moeder die koolrolletjes klaarmaakte. Ze prees Bobies kookkunst uitbundig. Ik merkte dat ze bij mijn oma in een goed blaadje probeerde te komen; daar had ze natuurlijk ook alle redenen voor, want al die schoonmaaksters hoopten op een vaste aanstelling, zodat ze niet elke dag op die straathoek hoefden staan wachten tot ze werden uitgekozen. Een vaste aanstelling betekende zekerheid, misschien zelfs een loonsverhoging en aanbevelingen bij andere gezinnen als hun werk naar tevredenheid was. Te veel weken achtereen bij het hek was een teken dat je niet de moeite waard was, dan zakte je uurloon lager en lager, tot er helemaal geen aanbiedingen meer kwamen. Dat was de grote angst van alle schoonmaaksters, je kon het zien in de ogen van de achterblijvers als je tegen het eind van de ochtend langsliep, de groeiende paniek naarmate de tijd verstreek en het steeds rustiger werd op straat en politieauto's dreigend langsreden. Ik ergerde me aan wat ik zag als de bijbedoelingen van deze vrouw.

Mijn oma zei niet veel, terwijl de vrouw doorratelde; ze liet haar kin rusten in haar handpalm en trok met haar andere hand figuren over het tafelkleed. Zo nu en dan knikte mijn oma of gooide er een 'ja' of 'aha' tussendoor in het Hongaars. Toen de vrouw klaar was met eten, pakte oma haar bord en waste het af in de gootsteen. Toen zette ze koffie en serveerde die in een beschadigde witte mok. Daarna legde ze een briefje van twintig dollar op het tafelkleed.

'Geen werk meer vandaag,' zei ze gedecideerd. 'Klaar nu.'

De vrouw keek beteuterd naar het briefje op tafel. Drie uur loon plus fooi.